

Colecția **Historia** este coordonată de
Raluca Lazarovici Vereș

Cristina Liana Pușcaș

**101 chipuri ale suferinței
în Bihorul carceral comunist**

Ratio et Revelatio
2021

Referent științific:

Cosmin Budeancă

Coordonator colecția *Historia*:

Raluca Lazarovici Vereș

Redactor: Raluca Lazarovici Vereș

Copertă: Stejărel Decu-Jerep

DTP: Paula Cionca

Tipărit la Print Expert, Oradea

© Copyright: Ratio et Revelatio, 2021

Credit foto coperta I: Cristina Liana Pușcaș

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

PUȘCAȘ, CRISTINA-LIANA

101 chipuri ale suferinței în Bihorul carceral comunist /

Cristina Liana Pușcaș. – Oradea: Ratio et Revelatio, 2021

Conține bibliografie

ISBN 978-606-9659-28-1

32

Editura Ratio et Revelatio

Str. Sofiei nr. 3, Oradea, Bihor, România, 410183

e-mail: office@ratioetrevelatio.com

www.ratioetrevelatio.com

Nepoatelor mele, Ilinca-Ruxandra și Mara-Irina.

*... Strig cât pot în gura mare spre mărețul Occident
Grăbiți-vă căci ne stingem de durere și nevoi,
Nu uitați că sîntem oameni și simțim la fel ca voi
Nu uitați că pe pămîntul ce ni l-au lăsat strămoșii
Ne cutremurăm de groază, căci ne sug Hoardele roșii!*

DUMITRU OPREA, *Balada Peninsulei*

Volumul de față *101 chipuri ale suferinței în Bihorul carceral comunist*, se încadrează într-un proiect mai amplu care, pe parcursul editării, ni s-a relevat ca fiind mult mai complex decât am crezut inițial. Planul realizării unui dicționar al bihorenilor care au trecut prin calvarul închisorilor comuniste și care au cunoscut deportările, prigoana și alte forme de represiune ale regimului de sorginte sovietică, s-a născut în aprilie 2020, odată cu declanșarea pandemiei de SARS COV-2, care a întrerupt iureșul cotidianității și a dat spațiu de reflecție asupra unor idei mai vechi, rămase mai bine de zece ani la stadiul de concept.

Cea mai grea provocare a venit din partea cuantificării numerice a suferinței bihorenilor. Potrivit informațiilor specialiștilor, în urma studierii fișelor matricole penale, numărul victimelor din județul nostru clasa Bihorul pe locul zece. Însă, o cifră exactă privind numărul bihorenilor care au trecut prin Gulagul românesc este greu de avansat.

Prima mea întâlnire cu un fost deținut politic avea loc, cândva, în martie 2008, când domnul Ștefan Domocoș îmi acorda primul interviu despre propria experiență carcerală, în calitate de elev de liceu, mărturie valorificată, ulterior, în lucrarea de licență (2008). De asemenea, o altă mărturie viza lichidarea „chiaburilor” din satul Sînnicolau Român, mărturie oferită de bunicul meu, Dumitru Maghiar, martor al acelor vremuri. Doi ani mai târziu, am fost copleșită de dramele ce se ascundeau în dosarele prăfuite ale Asociației Foștilor Deținuți Politici din România – Filiala Bihor, care au făcut obiectul lucrării de disertație. Am identificat aproximativ 630 de dosare ale unor foști deținuți politici, care se aflau în viață în anul 1990, anul înființării Asociației, însă lor li se adaugă alte sute de nume de bihoreni rămași anonimi,

- 8 căroră, de mai bine de 10 ani, încerc să le recreez un chip. Teza de doctorat (2010-2013) a lărgit aria de documentare, dar și identificarea altor victime ale represiunii comuniste.

Fiecare nume menționat în Registrul A.F.D.P.R. – Filiala Bihor, m-a condus spre alte destine, necunoscute, pe care am încercat să le readuc la lumină. Este un proces anevoios, și nu cred că până la final să reușesc să cuprind întreaga dimensiune a prigoanei bihorenilor. Vor rămîne, cu siguranță, chipuri neștiute, ale căror suferințe, din păcate, nimeni nu le va cunoaște vreodată. Efortul nostru este doar o picătură în acest ocean al suferințelor, – ce înseamnă 101 chipuri față de alte mii, ale căror vieți împovărate de chinuri de nedescris vor rămîne necunoscute!

Am încercat, în această primă etapă a amplului proiect de redactare a unui dicționar, să creionez 101 medalioane ale unor bihoreni, fie prin naștere, fie prin adopție, a căror poveste de viață am reușit să o structurez ceva mai complex, decît o simplă trecere în revistă a unor informații culese din fișele matricole penale. Astfel, un prim criteriu de selecție a celor 101 biografii, a fost o bogată sursă de informație documentată. Am pornit de la mărturiile directe ale foștilor deținuți politic, completate cu informații oferite de copiii acestora, de memoriile scrise și tipărite, de actele găsite în dosarele de la A.F.D.P.R. – Filiala Bihor, respectiv dosarele de urmărire penală sau informative de la C.N.S.A.S. Un alt criteriu important de selecție a fost deținerea unei fotografii cu cel care va fi prezentat în acest volum, dorind ca aceste istorii ale suferinței să aibă un chip, o imagine, care să rămînă întipărită în minte.

Ordonate alfabetic, medalioanele biografice se deschid cu numele preotului greco-catolic Petru Anca, care a stat ascuns nouă ani, iar alți 6 ani și 10 luni i-a petrecut, în mare parte, la Aiud, acolo unde se afla un alt coleg de suferință bihorean, preotul ortodox Ioan Bărdaș, pe care îl cunoștea din vara anu-

lui 1945, cînd au fost închiși în Lagărul de la Tărcaia (Bihor), respectiv Lagărul de la Caracal (Olt). Slujitorii bisericii ortodoxe, greco-catolice, romano-catolice, reformate au reprezentat o categorie bine ilustrată în „planul de muncă” al organelor de represiune comuniste. Capii celor două biserici românești din Bihor au fost îndepărtați din scaunele episcopale în mod brutal, rupîndu-se astfel legătura atît cu mireni, cît și cu oamenii bisericii. Valeriu Traian Frențiu, episcopul greco-catolic de Oradea, a fost arestat în noaptea de 28-29 octombrie 1948, la 73 de ani, și închis la Ministerul de Interne, Mănăstirea Dragoslavele, Mănăstirea Căldărușani, urmînd să-și găsească sfîrșitul pe data de 11 iulie 1952 la închisoarea Sighet. Episcopul ortodox al Oradei, Nicolae Popoviciu, a fost forțat de către autoritățile comuniste să se pensioneze, i s-a stabilit domiciliul obligatoriu, începînd cu data de 29 octombrie 1950, la Mănăstirea Cheia. Timp de zece ani, pînă la moartea sa timpurie, survenită la 20 octombrie 1960, fostul episcop Nicolae Popoviciu a fost în permanentă supravegheat, inclusiv, prin intermediul călugărilor. Chinul celor șase ani trăiți în închisorile de la Oradea și Gherla, de către preotul reformat Visky Ferenc a fost dublat de suferința soției și a celor cinci copii, cu vârste între 2 și 12 ani, cărora li s-a stabilit domiciliul obligatoriu în Răchitoasa și Lătești.

Dramele personale s-au extins, implicit, și asupra copiilor care au plătit scump, fie la înscrierea la liceu, fie la facultate. Originea „nesănătoasă” a avocatului Victor Petrilă a costat-o pe fiica acestuia, Doina Olimpia Adorjan, interdicția de a urma cursurile Facultății de Istorie, fiind nevoită să se mulțumească cu o școală post liceală pentru librari.

Cele mai multe destine frînte pot fi identificate în rîndul elevilor de liceu. Exmatriculați din școală, după eliberare, cu greu li s-a mai permis reluarea cursurilor, iar examenul de Bacalaureat l-au putut susține ani mai tîrziu. Reveniți acasă, cicloulul

- 10 Securității i-a urmărit pas cu pas, au fost acceptați în câmpul muncii cu mari dificultăți, iar compromisul a constat în faptul că au fost nevoiți să accepte slujbe sub pregătirea și capacitățile lor intelectuale. Avansarea în carieră era strict supravegheată, iar pînă la final, mulți dintre foștii deținuți politic au renunțat să mai aspire la o facultate.

Femeile care au trăit această dramă, rămîn un exemplu de demnitate și curaj. Mame, fiice, surori, soții și iubite, eleve, studente, simple țărănci sau intelectuale, toate și-au purtat crucea fără să se decică de idealurile lor, de cei dragi, din cauza cărora, multe, au ajuns să fie arestate, negăsindu-le altă vină decît „favorizarea infractorului” – tatăl, fratele, soțul, iubitul, pe care nu i-au denunțat, mai mult, le-au oferit adăpost și hrană. Unele au lăsat acasă copii mici, părinți bolnavi, iar altele au adus pe lume copii, chiar și în închisoare. Arestată din locuința de pe fosta stradă Henrich Heine nr. 12 din Oradea, Elena Opriș, sora lui Ion Samoilă, care fusese parașutat în țară, prins și condamnat la moarte în „lotul parașutiștilor”, era însărcinată în luna a patra. Condamnată la opt ani închisoare pentru „crimă de nedenunțare”, Elena Opriș a adus pe lume o fetiță pe data de 10 februarie 1954, la Văcărești, în aripa nouă, neîncălzită, a spitalului. Imediat după naștere, fetița Ileana Doina a fost despărțită de mamă și readusă doar pentru minutele de alăptat. Ulterior, cînd copila a împlinit un an și două luni, a fost trimisă la Oradea, la fratele tatălui ei, Traian Opriș, și el aflat în închisoare la acea vreme.

Nu în ultimul rînd, merită menționați în această listă a suferințelor, beiușenii de la poalele Munților Bihorului, care au sprijinit „grupul Șușman” și familia Jurj, oferindu-le un adăpost în șura plină cu paie de pe lîngă casă, sau dîndu-le cîte o pîine și o bucată de slănină. Cum aria de acțiune a Grupului Teodor Șușman din Răchițele, județul Cluj, s-a extins și pe teritoriul Bihorului, membrii grupului au fost semnați la Poiana de Vașcău,

Budureasa, Ferice, Buntești, Sudrigiu, Onceasa (raionul Beiuș). În aceste sate, avem valuri de arestări, țărani sărmani, fără avere, care își duceau traiul muncind la pădure sau terenuri neroditoare, căzînd victimele propriei omenii. Gheorghe Dulca a primit o condamnare de 10 ani pentru „crimă de favorizare”, pentru că „în luna iulie 1952 a luat legătura cu Jurj Mihai, Jurj Lucreția, Șușman Teodor și Oneț Roman, despre care avea cunoștință că sînt urmăriți de către organele de stat și că fac parte din banda înarmată «Șușman», după care le-a predat diferite cantități de alimente în mai multe rînduri în cursul anului 1952 și 1953”. Țăran sărac, cu 2,3 ha, din Rieni, lasă acasă două fete și un fiu, urmînd să-și găsească sfîrșitul la Salcia, pe 22 aprilie 1960, după 5 ani și patru luni de grele încercări în închisorile de la Oradea, Cavnice, Baia Sprie, Aiud, Gherla și Periprava. Vasile Liber din Săliște de Vașcău, țăran mijlocăș, cu 4 hectare de pămînt, a plătit cu viața pentru cele „2 pîini, cîteva kg de făină de porumb și 1 kg de slănină” oferite soților Jurj și lui Roman Oneț. A fost condamnat la 12 ani închisoare pentru „crimă de favorizare”, după patru ani petrecuți la penitenciarele Oradea, Aiud și Galați, a decedat în decembrie 1958, la acesta din urmă. Un alt gest de omenie a fost răsplătit cu moarte și în cazul lui Nicolae Matei din Lelești. Arestat pe 14 decembrie 1954, condamnat la 5 ani închisoare pentru că „în cursul anului 1952 a fost vizitat de banditul Oneț Roman care a stat la el cîteva ore cu care ocazie i-a dat de mîncare”, ajunge ca în ziua de 14 iunie 1958, să moară la Gherla.

După cum spuneam, fiecare nume de condamnat politic mi-a deschis alte piste. Niculiță Papp a fost condamnat într-un lot de 56 de persoane, alături de alte personalități ale zonei Beiușului: părintele Ioan Negruțiu, sculptorul Andrițoiu Dănilă etc. Am ajuns la acest dosar cercetînd personalitatea pictorului și profesorului Papp, însă cele descoperite, lasă cale pentru alte direcții de cercetare pentru viitor.

12 Nu ne rămîne decît să ne exprimăm credința că acest proiect va continua, că anii următori vor completa lacunele inerente unei astfel de cercetări istorice, dimensiunile suferinței fiind greu de estimat cantitativ în acest moment.

Proiectul de ilustrare a celor care s-au opus regimului comunist pare să fie unul de lungă durată, un dicționar complet al bihorenilor, care au suferit fie în închisori, fie în deportare, fie în alte moduri, nu cred că va putea să fie finalizat în următorii ani, deoarece, așa cum am mai amintit, fiecare documentare relevă alte și alte chipuri ale suferinței. O reeditare a actualei ediții a acestui „dicționar” va fi posibilă, peste cîțiva ani. Un nou volum ar putea să includă nu doar poveștile *in extenso*, ci și minime informații, atît cît se cunosc, despre cei care au trecut prin „Gulagul” românesc. Astfel, oferta urmașilor foștilor deținuți politic de a contribui la crearea unei „baze de date” a suferințelor carcerale rămîne deschisă.

Cristina Liana Pușcaș

101 fragmente dintr-un tablou incomplet al suferinței

13

Deși tinde către obiectivitate, istoricul este, totuși, subiectiv. O primă dovadă a subiectivității o reprezintă alegerea unei teme/ unui subiect de cercetare. De ce să te ocupi de suferința din perioada comunistă și nu de viața, deloc ușoară, a celor care au trăit în secolele sau milenii anterioare? În cazul de față, pentru subiectul interogației noastre și în relație cu autoarea acestei lucrări, Cristina Pușcaș, răspunsul ar putea fi simplu: pentru că a avut șansa de a-i cunoaște pe câțiva dintre cei ce au supraviețuit represiei regimului comunist. Însă nu este numai atât. Pentru că după 1989, o parte dintre cei care au avut de suferit în anii comunismului și-au spus poveștile în mod public, mai vocal sau mai discret, așadar ar fi putut atrage atenția istoricilor asupra acestor teme. Acest lucru s-a și întâmplat, dovadă fiind volumele de interviuri, filmele documentare, articolele și studiile în reviste, expozițiile realizate pornind de la mărturiile lor. Dacă aceste „ecouri” sînt numeroase, suficiente sau puține este o întrebare al cărei răspuns depinde de emitent. Personal, apreciez că s-ar fi putut mai mult. Dar numărul istoricilor care s-au aplecat asupra unor astfel de teme a fost, totuși, redus. Nu este un reproș adus colegilor de breaslă, ci doar o constatare... subiectivă.

Printre cei care au rezonat la relatările pline de tragism ale celor ce au avut de suferit în timpul comunismului, s-a numărat și autoarea cărții de față. Preocupările ei cu privire la istoria României în perioada 1945-1989, nu sînt chiar de dată recentă. În urmă cu 11 ani a început o cercetare cu privire la istoria penitenciarului din Oradea, în perioada 1945-1977, finalizată în 2013 printr-o lucrare de doctorat, care a și fost publicată în 2014. Orizonturile care i s-au deschis odată cu finalizarea acestei cercetări, a ge-

- 14 nerat numeroase alte proiecte editoriale, expoziționale, memoriale, o implicare activă în organizarea de evenimente publice comemorative sau de activități didactice, filme, articole de presă și o prezență activă în social media. Toate acestea le-a realizat ca muzeograf în cadrul Muzeul Orașului Oradea, ca președintă a Asociației „Cei 40 de Mucenici”, sau ca lector în cadrul specializării de Jurnalism din cadrul Universității din Oradea. O simplă enumerare a tuturor acestor demersuri ar ocupa, cu prisosință, spațiul alocat acestei prefețe.

„Imersiunea” autoarei în documente, interviuri, fotografii și lucrări de specialitate despre comunism și în special în modul în care acest regim a afectat zona de nord-vest a Transilvaniei, a generat, în mod firesc, ideea unei astfel de lucrări. O carte aparent simplu de făcut, însă, cum se întâmplă adesea, la o analiză mai atentă, lucrurile simple se dovedesc a fi, în fapt, mult mai complicate. Cantitatea mare de informații adunată a generat o primă și fundamentală provocare: selectarea celor 101 persoane, care prin naștere sau prin adopție sînt legate de Bihor. O alegere, aș spune, de asemenea subiectivă, care foarte probabil îi va atrage autoarei atît mulțumiri, cît și reproșuri. Unii îi vor aprecia alegerile, alții le vor dezavua. Iar reproșurilor că nu i-au inclus pe X sau pe Y (care ar fi fost mai relevanți decît Z și W), se vor adăuga, probabil, celor care vor sesiza că nu a spus că..., sau că e o greșeală la.... Pentru că de regulă așa se întâmplă în cazul unor dicționare. Ne exprimăm, însă, speranța că numărul detractorilor va fi mai redus decît al celor care vor înțelege efortul care a stat în spatele acestei lucrări și o vor aprecia la justa valoare.

Pentru a rămîne în zona alegerilor, dar intrînd și în conținutul lucrării, constatăm o mare diversitate biografică. Din punct de vedere al profesiei, avem numeroși țărani, ierarhi, preoți și diaconi (ortodocși, greco-catolici), funcționari, contabili, avocați, ingineri, cadre militare, învățători, casnice, pictori, studenți,

elevi. Din perspectiva genului, avem bărbați și femei, iar din cea a etniei, români și maghiari. Din perspectiva „vinilor” care i-au adus în atenția autorităților represive comuniste găsim luptători împotriva regimului (izolați sau membri în diverse organizații), opozanți ai colectivizării, arestați ca urmare a revoluției din Ungaria, pentru trecere frauduloasă a frontierei ș.a.

Un subiect sensibil în zilele noastre a devenit apartenența politică din trecut. Aici, Cristina Pușcaș nu face rabat la un nerostit „jurământ al lui Herodot” (pe care, scriam mai demult într-un text, că fiecare istoric ar trebui să îl depună), care ar trebui să completeze sintagma „sine ira et studio” a lui Tacitus. Pentru că observăm în ultima perioadă o teamă a unor istorici de a aborda subiecte care îi includ pe foștii legionari, sau pe cei cărora regimul comunist le-a atașat o etichetă de legionari sau de fasciști pentru ca, în lipsa unor vini reale, să poată să le justifice condamnarea. Autoarea reușește, așadar, să depășească astfel de angoase și prezintă în volum, pe lângă țărăniști și apolitici, și legionari. În felul acesta, face o dată în plus dovada că este important ca atunci când scrii istorie, să te poți detașa de constrângerile ideologice ale prezentului.

Fiecare dintre biografii este redată pe baza unei structuri care urmărește etapele vieții de la naștere și pînă după detenție (chiar pînă la moarte, în unele cazuri). Dar, cum este și firesc, avînd în vedere specificul lucrării, aspectelor ce au o relație directă cu detenția politică, li se alocă un spațiu mai amplu. Astfel, sînt prezentate activitățile anterioare și motivele arestărilor – evidențiind absurdul și arbitrarul regimului, care putea să transforme pe oricine într-un deținut și apoi, după eliberare, într-un paria – parcursul carceral și, în cazul unora, modul în care condamnarea le-a frînt sau le-a schimbat în mod radical destinul. De altfel, unii dintre cei prezentați au decedat în timpul detenției sau imediat după. Alții au părăsit această lume înainte de 1989,